

Юлія Логвиненко

ПІДСТАВИ ДЛЯ АБСУРДУ І ВТЕЧА ВІД АБСУРДУ: РАННІЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПОСТМОДЕРНІЗМ КРИЗЬ ОПТИКУ БІБЛІЙНОЇ МІФОЛОГІЇ

У статті здійснено аналіз поетики раннях дев'яностити років — особливого за своїм світобаченням літературного покоління, проаналізовано світоглядні аспекти у творчості поетів.

У доробку цього літературного покоління яскраво простежується адаптація на українському ґрунті постмодерного світобачення. Поезія раннях дев'яностити років розглянута в ситуації періоду межі століть. До уваги взято також політичну ситуацію в суспільстві, зокрема посттоталітарну, що також позначилося на творчості раннях дев'яностити років.

Важливу роль у текстах дев'яностити років відіграє використання поетами біблійної міфології.

Ключові слова: постмодернізм, поезія, світобачення, міф.

Julia Logvinenko. Early Ukrainian postmodernism through the prism of the biblical mythology: Absurdity grounds or escape from absurdity

This article analyses the poetic profile of the writers whose debut took place in the early 1990s (the so-called "90s generation"), that is, of I.Andrusiak, S.Protsiuk, S.Zhadan, I.Bondar-Tereschenko, V.Mahno and others, paying special attention to the peculiarities of their worldview. The poetry of the 90s generation is studied here within the context of the postmodern and posttotalitarian (postcolonial) situation in Ukraine at the turn of the century. The author of this research proves it was the worldview of those poets that formed the background of the new poetic consciousness based upon redefinition of Ukrainian national tradition with the help of postmodern literary devices.

Key words: postmodernism, poetry, worldview, myth.

Дослідження сучасної літературної ситуації, зокрема нових тенденцій в українській поезії, адаптації на українському національному ґрунті світового постмодерного дискурсу — актуальні завдання українського літературознавства. Особливий інтерес викликає творчість поетів 1990-х років ХХ століття через літературні зрушення, запропоновані цим літературним поколінням митців.

Творчість цього літературного покоління слід розглядати як усвідомлення вичерпаності звичного погляду на буття: воно змушене поставити під сумнів і вирішити для себе такі фундаментальні поняття, як настанову на розумну перебудову світу людиною, історичну спадковість сенсу життя людства, подолання Хаосу Порядком, абсолютну повноту змісту, що не знає порожнечі і розривів присутності, непорушність архетипів.

Водночас треба мати на увазі внутрішню суперечність поетичного мовлення раннях дев'яностити років. З одного боку, постмодерний світ — це світ занепаду й поразки, постмодерна людина вже нічого не прагне, вона — розчарована людина, яка зрозуміла: вона чужа в навколишній дійсності, світ їй ворожий.

З другого боку, українські поети дев'яностити років — це перше позацензурне покоління в українській літературі, яке могло бути таким, яким хотіло бути. Воно склалося з інтенції необхідності національного самоствердження, усвідомлювало своє покликання творити вільну, незалежну українську культуру, літературу, поезію. Це покоління могло прийти до творчості тільки на шляхах критики соцреалізму, старої радянської традиції. Іншими словами, український постмодернізм — це не філософія поразки, а філософія втечі від абсурду, пошуку людиною шляху від відчаю до здобуття (опанування) ідеалу нормального людського життя, в якому існують підстави й можливості для кохання, щастя, родини, Бога.

У творчості поетів-дев'яностити років чітко простежується поєднання національного та європейського світогляду. Цей спосіб світобачення притаманний сучасному українцеві, коли на кінець ХХ ст. ми отримали власну державність та інтегрувалися в загальноєвропейське коло цінностей.

В основі поетики раннях дев'яностити років — синтез художніх ідей, який поєднує в собі художню концепцію різних літературних течій, шкіл, майстрів слова. Головний напрямок їхньої творчості — філософсько-естетичне осягнення світу, його законів, таємниць людської психіки.

Центральна проблема їхньої творчості, як і всього літературного покоління, — криза

духу. Людство перебуває на межі бездуховності, тому має потребу в любові, надії. Шукаючи точку опертя для порятунку людства, дев'ятдесятники звернулися до міфу як до найбільш ґрунтового та дієвого способу поетичного пізнання світу.

Міфологія — це особливий, таємничий, вічний світ, створений свідомістю та підсвідомістю людини для того, щоб пояснити природу, космос та саму себе, зрозуміти ту силу, яка всім керує та на милість якої можна покластися, щоб відкрити потаємні механізми — двигуни всього сущого. Міфи досить різноманітні, як і саме людство та його культура, хоча немає сумнівів у наявності єдиних для всіх стрижневих образів і сюжетів.

Сучасна культура містить декілька парадигм тлумачення міфу: компаративну (Ф. Шеллінг [14]), апологетичну (Ф. Ніцше [10]), функціональну (Б. Малиновський [9]), афективно-асоціативну (З. Фройд [13]), соціологічну (Е. Дюркгейм [4]), символічну (Е. Кассілер [7]), структуралістську (К. Леві-Стросс [8]), герменевтичну (Г.-Г. Гадамер [3]) та ін.

Підставою для багатьох міфологічних структур є Біблія — потужне культурологічне джерело для світового мистецтва загалом та літератури кінця ХХ ст. зокрема. Біблійні сюжети, ідеї, образи — невід'ємна складова української літератури на всіх етапах її розвитку. Тому вивчення використання біблійних міфів важливе для розкриття світобачення сучасних поетів. Сучасну художню літературу (і передусім поезію) можна розглядати як глобальний метатекст, а її творення — як одну із спроб людини (за допомогою художнього світобачення) упорядкувати навколишній світ, як жагу вічного наближення до абсолютних істин.

У контексті розвитку сучасної постмодерної літератури, що має підвищений інтерес до міфу, співвідношення міфу та сучасної поезії постало як об'єкт літературознавчого й естетико-філософського розгляду. Використання міфів у поезіях ранніх дев'ятдесятників І. Андрусяка, С. Процюка, І. Бондаря-Терещенка, В. Махна, С. Жадана несе на собі відбиток постмодерних процесів, що охоплюють українську культуру на кінець ХХ ст. У цьому контексті звернення до міфу постає певним специфічним способом синтезу свідомого національного світогляду та постмодерної поетики.

Ранні дев'ятдесятники у своїй творчості в основному звернулися до біблійних міфів. Характерно, що на той час не знайшлося у творах аналізованих поетів прикладів використання мотивів, сюжетів, образів міфології української. Проте використані загальнолюдські міфи пройшли відчутну трансформацію на українському ґрунті.

Сучасний простір, в якому перебуває їхній ліричний герой, — колажний, фрагментарний. Він ворожий людині. Тому насиченість сучасної постмодерної поезії біблійними і християнськими мотивами не випадкова. Інтерес до біблійних мотивів сучасних поетів привів їх до пошуків нових концепцій — історичних і духовних, до переосмислення попередніх здобутків людської цивілізації, відкидання всього зайвого та переоцінки й нового формулювання справді потрібних ідей.

У поетичних текстах 1990-х рр. можна прочитати (навіть відчути) їхню виразну деструктивну апокаліптичну спрямованість. Тут акцентовано не лише мотиви відчаю, втрати, страждання, пошуки власної цілісності та ідентичності, а й вияви агресивного ставлення до ворожого світу, суїцидальні мотиви в поведінці ліричного героя. Саме змалювання поетами загальної картини світу як такої, що руйнується, утрата соціумом духовних орієнтирів призводить до загальної дезорієнтованості ліричного героя. Він усвідомлює світ як хиткий, непевний хаос, де важко знайти опертя.

Іван Андрусак показує суспільство, яке настільки просякло гріхом, що демон, котрий забирає людські душі, не страшний суд, а «безпечних таких людей... він собі інших знайде». Ліричний герой у відчай: «...і будеш ти як провидець ділити свій отченаш / на біле і чорне на страх і на суєту...» («Проповідь», зб. «Дерева і води» [1]).

Суспільство перебуває під владою диявола, люди вже не можуть протистояти його силі. З кожним новим витком у суспільному розвитку — дедалі більший занепад духовних цінностей. До того ж нове коло життя С. Жадан пов'язує не з весною, що несе надію, а з осінню: «...але небо щоосені важчає / і хитрий диявол / хапає собі грішників, /

мов жирні фініки / з кольорових упаковок...» («Сербо-хорватська», «Історія культури початку століття»); «...з кожним роком лишається все менше повітря, / з'являється / все більше демонів, котрі збираються вночі...» («Некомерційне кіно», «Історія культури початку століття» [6]).

Часто поети цього покоління бачать порятунок людства в Богові. Бог виступає як надія на спасіння всього людства й окремої особистості. Образ Господа багатовекторний. Висновку, що єдина надія на Бога, що Він — реальність, порятунок для людства в апокаліптичній дійсності, дійшов С. Процюк у поемі «Intermezzo» зі збірки «Завжди і ніколи»: «Гіпертрофований зміст плавно зникає ген-ген. / «О часе вичерпаних назв», — (мовить пашковський євген). / (Як оперетка, зника гамлетовість понура. / Як вознесіння, звучить Господа партитура). / Правила душу тут — значить, ходімо звідсіль. / Справжнє — лиш очі Бога, neintermezzовий біль» [12].

С. Жадан образ Бога пов'язує з надією, із пошуком притулку для стражденної душі. Господь дає ліричному героєві надію на завтрашній день, рятує від самотності, яка супроводжує його в повсякденному вирі подій: ніби й багато щоденних справ вирує навколо нас, але саме це і стає тим закритим колом, що часто впливає нотки безнадії та самотності в життя. І порятунок — саме в Божій ласці: «...Існує небо, а затим — / десяток-другий перспектив, / копа означень, сотні назв, / освіта рас, злягання мас, / і Бог, що в межах самоти / охороняє нас» (С. Жадан, «The very, very best poems...» [5]).

Думки про Бога, його роль у житті людини приходять до ліричного героя, коли той на самоті. У поезії І. Бондаря-Терещенка «Купе» ліричний герой, стомлений від попутників, коли озватись йому несила і його повільно огортає смуток, відчуває: «...знову Бог / знову сум / знову кров...» («Купе», зб. «Постебня» [2]).

Ліричний герой стомлений, виснажений, самотній, а відтак і навколишній світ для нього — нежиттєдайний, безрадісний. Саме коли герой лишається на самоті, ним оволодіває почуття дияволоприсутності, демон владарює не лише над дійсністю, а й над його думками.

Характерна християнська лексика (стигми, вавилонські ріки, свічі, хрест, рай, паломники, цвяхи, пророцтва, провина й покута, молитва, суєта, Ноєв ковчег, жертвенна кров тощо) доволі часто зустрічається в поетичних текстах 90-х рр. Це справляє враження окремих хаотичних уламків колись цілісного християнського дискурсу, сьогодні, як і весь світ, зруйнованого і спотвореного. А подекуди й вивернутого навпаки. Цей зруйнований релігійний космос ще має сліди колишньої цілісності й чистоти (образи Діви, Авеля, ангелів, Ісуса Христа, Марії), тепер утраченої. Жертовність виявляється не просто безсилою, а взагалі непотрібною. Абсурдною так само, як і саме поняття Бога, Божої справедливості у світі, що неухильно руйнується.

Суспільна деструкція безпосередньо впливає на ліричного героя, який підсвідомо так само починає прагнути самодеструкції, відтак самогубства: «...Як біль готовий заплести / Віночок крові біля скроні...» (С. Процюк «Найліричніше», зб. «У пошуках Грааля»).

Також у творчості дев'ятдесятників простежується загальна тенденція пізнати божественну та людську сутність Ісуса Христа. Так, С. Жадан у поезії «bodywork», прагнучи пізнати сутність сина Божого, його роль у порятунку людства, змальовує головного героя в біблійному Гетсиманському саду. Описується епізод із життя Божого сина, коли той молиться в останню середу перед Великоднем. І з ним поряд — апостол Петро. І тоді, як Ісус розмовляв із Богом-Отцем, Петро дивився в небо, спостерігаючи, як «нічні птахи полюють на невидиму здобич». Ісус заснув. І тут відбувається неймовірне: «Вранці приходять гурт садівників. / Повільно йдучи, обмінюються новинами. / Знаходять Христа. Той страшиється і жахається, / що ця чаша його проминула».

Автор не змінив значення слова-символу «Христос», але по-новому підійшов до розуміння суті Його як людини. Поет прагнув пізнати за божественною суттю Сина Божого ту половину, яка в Нього є людською. У поезії «bodywork» Ісус просить лише

порятунку від чаші і не додає другу частину прохання про здійснення волі Батька. Якщо перша частина благання головного героя здійснюється, а друга ні, бо він забув (чи не схотів) її вимовити, то настає катастрофа для людства. Те, що автор на перший план висунув людську сутність Боголюдини (це характерне для постмодерністичного світогляду), наділив Його егоїстичними рисами, призводить до втрати людством надії на спасіння, на вічне життя.

Через те, що головного героя оминула мученицька смерть на хресті, — спасіння людства відмінюється, не буде другого пришествя, не буде визволення грішників, а отже, і нас усіх. Постмодерне суспільство позбавляється божества, лишається самотнім, без Бога, без порятунку, без морального підмурівку.

Дев'ятдесятники велику увагу приділяють Христу як людині, прагнуть пізнати, зрозуміти, що відчувала людська частина сина Божого. Адже, як і кожна людина, він має емоції, почуття, переконання, відчуває біль, страх, невпевненість, розгубленість, егоїзм, самотність. Проте позбавити Ісуса Христа божественної сутності поетам не вдається.

Дев'ятдесятники не відокремлюють свою державу від Ісуса Христа. А навпаки, наближають Україну до Нього: «Комети вже падають близько / І кожна біблійна така. / Україна — Ісуса коліска. / Україна — Ісуса рука» (С. Процюк «Бог і Україна», зб. «Апологетика на світланку» [11]).

Герой з поезії І. Андрусюка «Предтеча» живе не в біблійні часи, а в сучасному українському мегаполісі, усвідомлює себе українцем, ідентифікуючи себе з козаком. Якщо предтеча — козак із мегаполісу, то тут і зараз відбуваються події Священної історії. Боротьба за долю людства перенесена в сучасність. А тенденція українських митців та поетів ставити власну державу в центр світу (можливо, це йде від географічного розташування України на карті світу) покладає відповідальність за перехід людства в постсучасність на Україну, бо це в її просторі не здійснив своєї місії козак-предтеча через недостатність, на його думку, зусиль та наполегливості.

Дійових осіб поеми С. Процюка «Завжди і ніколи» також цікавить Україна — «борисоглібський народ». Автор використав саме таку назву українців, аби ще раз наголосити на тому, яку стражденну історію має українська держава (святі Борис і Гліб були невинно вбитими, над ними знущалися; пізніше церква їх канонізувала). Через перенесені муки за розбудову державності Україна має надію на порятунок: «Вже піднялися з колін / отрок, мати і дитина». Їх підтримує Господь: «З ними виконує гімн Бог — провідник, надвожатий» [12]. Хор у строфах заводить мову про кінець ХХ століття: «Господарів днини нічим не вжахнеш, не здивуєш. / (Естетика крові ніколи не вигоїть світ). / Та все ж у калюжі хотів би угледіти зірку. / А велич людська тремтить та ридеє услід...» Хор має надію на порятунок людства. Наприкінці поеми автор звертається до Людини і просить відшукати ті моменти в історії людства, коли суспільство могло собою пишатися. Віру в порятунок автор бачить у Богіві.

Намагаючись пояснити підвищений інтерес сучасних митців до біблійного міфу, доходимо висновку, що особливість нашого часу, глобальність проблем, які сьогодні турбують людство, мимоволі примушують нас озирнутися на пройдений цивілізацією шлях. Справді, тяжіння до традиційних міфопоетичних образів у творчості поетів-дев'ятдесятників обумовлено не стільки їхнім прагненням до оновлення поетичних образів, скільки суспільно осмисленою необхідністю знайти в мінливому, часто апокаліптичному світі стабільні цінності та орієнтири. Саме тому присутність у поетичній тканині їхніх поезій біблійних сюжетів трактуємо не як вічну символічну модель людського буття, а як спосіб світобачення, що містить у собі традиційні біблійні уявлення про світ, моральність, людське буття.

У поетів покоління 1990-х рр. ХХ ст. міфологізм щільно пов'язаний з їх розчаруванням у суспільному прогресі, із страхом історичних метаморфоз й утратою віри, що соціальні зрушення змінять метафізичну основу людського буття та свідомості. Міфологічні паралелі й образи наголошують незмінну повторюваність однакових невіршених колізій,

метафізичне кружляння на одному місці особистого та суспільного життя, навіть повторюваність (циклічність) світового історичного процесу.

Поряд із порушенням норм віршування, виходом за нормативні межі побудови віршової тканини спостерігається збереження у трансформованому вигляді тисячолітньої культурної спадщини – серцевини міфотворчості. Поезія, завдяки міфу, виходить на новий, містико-міфологічний простір, стає виразником найяскравіших ідей ХХ ст., відкриваючи світ потаємного широкій аудиторії читачів.

Розглянутому дискурсу притаманний надзвичайно тонкий і глибинний психологізм, високомистецьке проникнення в сферу підсвідомого й надсвідомого, де через глибоку метафоричність образів увічніюється безліч неповторних миттєвостей життя душі ліричного героя.

Новий підхід до змісту, форм і методів побудови поетичної тканини дає можливість ширше й глибше осягнути літературний процес ХХ століття. Досить очікувано, що постмодернізм, до якого належить творчість аналізованих поетів, розірвав із традицією, як декларують вони це у своїх естетичних маніфестах; але наше дослідження доводить, що традиція могутніша за бажання поетів. Вона вривається в їхні твори (тексти) і руйнує постмодерний дискурс своєю присутністю.

На ґрунті християнської ідеології в свідомості українців утвердився символізм багатьох біблійних, євангельських понять-образів. Але ці традиційні образи-ідеї теж проходять стадії розвитку у свідомості авторів з урахуванням змін у світоглядних переконаннях. Мотив боговідсутності зрівноважується переконанням, що єдина надія людства – на Бога.

Висвітлені в поетичній творчості ранніх дев'яťдесятиків проблеми художнього світобачення мають істотне значення для осмислення літературного процесу кінця ХХ століття, національної своєрідності українського постмодернізму, співвідношення в ньому традицій і новаторства.

м. Івано-Франківськ

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрусак І.* Дерева і води. – Харків, 2002. – 69 с.
2. *Бондар-Терещенко І.* Постебня. – К., 2000.
3. *Гадамер Г.-Г.* Миф и разум // Актуальность прекрасного. – М., 1991. – 376 с.
4. *Дюркгейм Е.* Самоубство: Соціологічне дослідження / Пер з фр. Л. Кононович. – К., 1998. – 519 с.
5. *Жадан С.* The very best poems, psychedelic stories of fighting and other bullshit (Вибрані поезії 1992–2000). – Донецьк, 2000. – 82 с.
6. *Жадан С.* Історія культури початку століття. – К., 2003. – 87 с.
7. *Кассирер Э.* Философия символистических форм. – М., 2002. – 290 с.
8. *Леви-Стросс К.* Структура мифов // Вопросы философии. – 1970. – № 7. – С. 152–164.
9. *Малиновский Б.* Миф у первісній психології. – М., 1926. – 345 с.
10. *Ницше Ф.* Сумерки богов / Сост. и общ. ред А. Яковлева. – М., 1990. – 390 с.
11. *Процюк С.* Апологетика на світанку: поезії. – Ужгород, 1995. – 112 с.
12. *Процюк С.* Завжди і ніколи: Поєми. – Львів, 1999. – 52 с.
13. *Фрейд З.* Психология бессознательного. Сб. произв. – М., 1992. – 448 с.
14. *Шеллинг Ф.* Введение в философию мифологии // Сочинения: В 2 т. – М., 1989. – Т. 2. – 438 с.